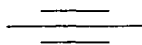

3. Lásd bővebben: Papp György (1993, szerk.): *Diákönkormányzatok*. Iskolapolgár Alapítvány, Budapest. Állampolgári technikák az iskolában sorozat. Sorozatszerkesztő: Pál Tamás.
4. Farkas Olga (1997): *Szemlélelváltás*. APC Stúdió, Gyula
5. Farkas Olga (1997, szerk.): *Az élményszerű tanulás*. Europrint Bt., Szeged

FODOR LÁSZLÓ
Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Kolozsvár

A nyelvi életképesség pedagógiai vonatkozásai kisebbségi körülmények között

Kétségtelen, hogy bármely etnikai kisebbségi közösség hosszú távú megmaradásának, identitástudata megőrzésének, valamint saját kultúrája fejlődésének megkerülhetetlenül szükséges és alapvető tényezője éppen az ún. etnolingvisztikai vitalitás (nyelvi életerő, vagy ahogyan Cummins (1979) nevezi, nyelvi potencia) szüntelen ápolása és fejlesztése, illetve megfelelő szinten való tartása. Voltaképpen a nyelv fennmaradási képességéről van szó, akár az egyes egyén, akár egy adott közösség viszonylatában, amelynek mértéke nyilvánvaló módon meghatározhatja az etnikai kisebbség hosszú távú megmaradását vagy a többségi nemzetbe való beolvadását. Amíg egy magas szintű etnolingvisztikai vitalitás, mint a különböző népcsoportok egymáshoz való viszonyulásának és magatartásának, ugyanakkor egymás megítélésének meghatározó tényezője, szorosan összefügg az etnikai kisebbségek, mint elkülönült nemzeti entitások fennmaradásának folyamatával, addig annak nem megfelelő állapota, folyamatos romlása az adott etnikai csoport fokozatos eltűnésének, kulturális és lingvisztikai asszimilációjának veszélyét rejti magában. A kulturális és a nyelvi asszimilációra vonatkozó kérdéseket kutató szakemberek nagy többsége ma már megegyezik abban, hogy a kisebbség által használt nyelv (voltaképpen az anyanyelv) fejlettségének mértéke, elnyert rangja és tekintélye az adott kisebbségi csoport megmaradását vagy eltűnését befolyásolni, sőt döntő módon determinálni képes eszköz. Ilyen értelemben a romániai magyar nemzeti kisebbség elsődrendű létérdeke, megmaradásának sine qua non feltétele, a magyar nyelv presztízsének pedagógiai vagy más eszközökkel történő szüntelen ápolása, magas fokú elsajátítási lehetőségének biztosítása az egyes egyének síkján. Ebben az orientációban tehát mindenképpen szükségesnek mutatkozik azoknak a tényezőknek, valamint körülményeknek a feltárása, elmélyült vizsgálata és pedagógiai körülhatárolása, amelyek elsődlegesen befolyásolják az adott kisebbség nyelvének (esetünkben a magyar nyelvnek) az életképességét.

Giles, Bourhis és Taylor (1977) amerikai kutatók kimutatták, hogy a nyelvi életképesség alakulása mindenekelőtt három tényezőkategória – a csoportstátus (csoporttekintély), a demográfiai mutató és az intézményes segítségnyújtás – változatos hatásainak függvénye. Az újabb kutatások is többé-kevésbé ehhez hasonló következtetésekre jutottak (Baker, 1993). Kisebb-nagyobb befolyásoló erővel nyilván más tényezők és specifikus helyi körülmények is közrejátszhatnak a kisebbségi nyelv megmaradásában és fejlődésében, azonban valószínűnek tűnik, hogy a fentebb említett három tényező központi fontosságú. Egyes szerzők eltérő megközelítésben ugyancsak hasonló eredményeket mutattak ki. Bourdieu (1980) pl. tőketényezőkről beszél, és megkülönbözteti a társadalmi, a gazdasági és a kulturális tőkét, mint a nyelvi vitalitás alakulását döntő módon meghatározó faktorokat, amennyiben egy ország két (vagy több) etnikai csoportja közötti erőviszonyok egyensúlyára hatnak

ki. Természetes, hogy e tökekategóriát a társadalom más strukturális elemeivel vagy változóival is bővíteni lehet. Ebben az orientációban a romániai körülmények síkján mindenképpen számolni kellene pl. a politikai és a demográfiai tőkével is. A megközelítés módjától függetlenül azt mondhatjuk, hogy itt olyan fontos tényezőkről van szó, melyek biztosítják az anyanyelv túlélését az egyes egyének vagy a közösségek esetében, ugyanis meghatározzák azt a motivációs rendszert, amely képes a nyelvtanulás által igényelt erőfeszítéseket hosszútávon fenntartani.

Ami egy kisebbségi csoport más nemzetiségekhez vagy nemzetekhez viszonyított, az etnolingvisztikai vitalitást tápláló státusának megfelelő szintjét, valamint presztízsének alakulását illeti, szükséges azon aspektusok tanulmányozása, melyek a legnagyobb mértékben implikálódnak. Giles, Bourhis és Taylor (1977) kutatási eredményei arra utalnak, hogy adott etnikai csoport tekintélyét négy alapvető tényező határozza meg, éspedig: → a gazdasági státus, → a társadalmi státus, → a történelmi státus, valamint → a nyelv státus. Ez utóbbi tényezőt Péntek János (1997) szerint elsődlegesen a nyelv jogi, adminisztratív státusát értjük, aztán a nyelvhasználat körét és színvonalát, a beszélők számbeli arányát, a nyelv iránt megnyilvánuló, ideologikusan meghatározott vagy előítéletektől táplált attitűdöt, a nyelv belső, szimbolikus és érzelmi indítékú megítélését. Mindezekhez hozzáadódik a nyelv időszerű piaci értéke, jogvédelme és használatának akadályoztatottsága, illetve gyakorlati lehetősége. A csoportteknitét meghatározó fenti faktorokhoz is még mindenképpen hozzákapcsolható a mindenkori politikai helyzet, valamint a jogi, a tudományos és a kulturális státus is. E tényezők elemzése a romániai magyar nemzeti közösség vonatkozásában mindenekelőtt heterogenitásokat hozza előtérbe (pl. ha a művelődési tényező fejlettsége megfelelő, a gazdaságié azonban az elvárt szintet meg sem közelíti), de ugyanakkor azt is, hogy megfelelő állapotuk és fejlettségi szintjük kedvezően hat a (kisebbségi) magyar nyelv adekvát szintű életképességének biztosítására, közvetett úton pedig az identitástudat megőrzésére, illetve fejlesztésére, végső soron magának a magyar etnikai közösségnek a fennmaradására.

A demográfiai vetület lényeges elemei természetes módon a kisebbség létszámára (implicite a kisebbségi nyelvet beszélők számára), az adott régió vagy ország területén való szóródására, illetve eloszlására vonatkoznak. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a nyelvi életképesség alakulása annál megfelelőbb, minél nagyobb az adott nyelvet beszélő népcsoport létszáma. Ennek következtében tehát, ahol a kisebbség nagyobb létszámban van jelen (pl. tömbökben él) az anyanyelv vitalitása magasabb értékeket ér el. Megállapíthatjuk ezek szerint azt is, hogy a romániai magyar nemzeti közösség lassú, de folyamatos, szerteágazó okokra visszavezethető létszámbeli csökkenése (amit úgy tűnik, nagyon nehéz mérsékelni) kedvezőtlenül hat ki nemcsak a nyelvi vitalitás alakulására, de az egész közösség életképességére is. A demográfiai vetületen belül számos más kérdés is felvetődik: → Rendelkezik-e a kisebbség saját életterülettel, vagy nem? → Milyen a földrajzi elhelyezkedése, illetve megoszlása? → Mekkora a számszerű részesedése az adott ország (vagy régió) összlakosságában? → Mekkora a születések arányszáma? → Mekkora a vegyes házasságok aránya? → Milyen méreteket ölt a kivándorlás? stb.

Az intézményes segítségnyújtási tényező mindenekelőtt az adott nemzeti közösség a régió vagy az ország (állam) intézményrendszerében betöltött képviselőjének mennyiségére és minőségére, a kisebbségi nyelv ezen intézményrendszerben való használati lehetőségének hiányára, meglétére vagy mértékére vonatkozik. Legalább hét olyan jelentős intézményi területet tudunk azonosítani, melyek ha megfelelő nemzeti kisebbségi képviselővel, ugyanakkor a kisebbségi nyelvhasználat reális lehetőségeivel rendelkeznek, az etnolingvisztikai potencialitások a nemzeti önzonosság megőrzésének igényeiből fakadó elvárásokat képesek megfelelő szinten biztosítani. A romániai magyar nemzeti közösség viszonylatában a következő intézményi területeken való képviselőről, illetve nyelvhasználati lehetőségről van szó: információs média (tömegkommunikáció), kormányzati, közigazgatási és adminisztrációs hivatalok, illetőleg szolgáltatások, gazdaság, vallás, művelődés és oktatás. Ezek közül most csupán az anyanyelven történő oktatás, az egyéni nyelvi készségek kifejlesztésében, az anyanyelv magas szintre való kiművelésében, valamint életképességének biztosításában betöltött kulcsfontosságú szerepét szeretnénk kiemelni és rövid elemzés tárgyává tenni.

Ma már nem képezheti vita tárgyát, hogy az anyanyelv fennmaradási és fejlődési potencialitásainak biztosítása mind az egyén, mind pedig a közösség viszonylatában a legmegfelelőbb módon az intézményesen szervezett, folyamatos, pszichopedagógiai megalapozottságú, rendszeres és célirányos anyanyelvű oktatás révén valósítható meg. Csakis a céltudatos iskolai oktatásnak áll hatalmában az anyanyelvi készségek olyan szintű kiművelése (még a szükségszerű bilingvizmusra nevelés feltételei mellett is, amikor a növendéknek hatványozott nehézségeket kell leküzdenie, mint ahogyan azt a finnországi svéd nyelvész, Tove Skutnabb-Kangas (1988), a kétnyelvűség elismert szakértője is állítja), mely biztosítani tudja nemcsak a tudás és az alapvetően értékes intellektuális képességek megfelelő kifejlődését, hanem az identitástudat adekvát alakulását, a nemzeti kultúra elsajátítását, a saját etnikai csoporthoz való tartozás érzésének kikristályosodását, végső soron az alapvető nemzeti (és egyetemes) értékek asszimilációját, a sajátos szellemiség és gondolatvilág interiorizációját is. Kisebbségi körülmények között (így tehát a romániai magyar nemzeti közösség viszonylatában is) e megállapítások jelentősége fokozottan kerül előtérbe. Könnyen belátható, hogy a többségi etnikum lingvisztikai dominanciájának feltételei között, s a kétnyelvűsége nevelés szükségessége mellett a kisebbségi nemzeti közösségek etnolingvisztikai életképességének anyanyelvű oktatás révén történő biztosítása meggátolja mind a nyelvi asszimilációt, mind pedig a nyelvcserre lehetőségeinek megvalósulását. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy az anyanyelvű oktatás kulcstényezőként jelentkezik a kisebbségi bilingvizmus additív, azaz pozitív következményekkel járó (pl. a kognitív folyamatok fejlődését serkentő) formájának kialakulásában. A kutatások során egyértelműen bebizonyosodott az a tény, hogy a kétnyelvűségnek az egyén (kognitív) fejlődésére gyakorolt káros következményei csak abban az esetben nyilvánulnak meg, amikor a második nyelv elsajátítása nem megfelelő anyanyelvi ismeretre épül, valamint akkor, amikor a domináns anyanyelv és a kevésbé fejlett második nyelv esetében a gyermek szervezett iskoláztatása ez utóbbin történik. Amennyiben tehát lehetőség adódik a kisebbségi nyelv magas rangú hivatalos intézményekben való használatára (s mi itt elsősorban az óvodára és az iskolára gondolunk, mert a gyermek ezekkel a tradicionális hivatalos intézményekkel kerül kapcsolatba a legkorábban), az adott nyelv szociális megbecsülése törvényszerűen emelkedik. Ilyen értelemben nyilvánvalónak tűnik a nemzetiségi iskolák központi jelentőségű szerepe nemcsak az anyanyelvi készségek hatékony fejlesztésében, hanem a nyelvvel kapcsolatos pozitív attitűdök és megítélések tekintetében is. A nemzetközi tapasztalat és a romániai helyzetkép is azonban azt mutatja, hogy azokban az országokban, ahol csak a többségi nyelv a deklarált hivatalos nyelv, illetve az alkotmánybeli előírásból és a jogi státusból eredően a többségi nyelv domináns pozícióval rendelkezik, a nyelvi életképesség optimális mértékének kiműveléséhez és megőrzéséhez, még kevésbé annak továbbfejlődéséhez nem elégséges csupán a kisebbségi nyelven való (10-15 évig tartó, s a kétnyelvűsége való nevelést is magában foglaló) iskolázás. Bármennyire fontos is a szervezett anyanyelvű iskolázás, más tényezők hiányában hosszú távon nem képes biztosítani a kisebbségi nyelv fennmaradását és fejlődését. Ha az iskolán kívül a kisebbség tagjainak anyanyelvük használatára csak informális, szűk családi és személyes, tehát a társadalmi nyilvánosságot és hivatalos fórumokat mellőző helyzetekben van lehetőségük, akkor a nyelv (s értelemszerűen a hozzá kapcsolódó kultúra) előbb-utóbb státusvesztéséget szenved (akár a kisebbség, akár a többség viszonylatában), mivel nem biztosítja a gazdasági előrehaladást, a szociális életbe való aktív és sikeres beilleszkedést, illetve a megfelelő társadalmi boldogulást. Ugyanis az a nyelv a fontos, illetve annak magas a piaci értéke, amely mindezeket megfelelő módon biztosítja. Az utóbbi években a helyzeten jelentős mértékben segít az anyaországgal fenntartható, a kisebbségiek nyelvi rendszerét fokozottabban igénybe vevő kapcsolat, valamint annak kompenzációs jellege (amennyiben olykor az erdélyi magyar olyan hivatalos magyarországi közegekben használhatja anyanyelvét, amilyenre ott hon nincs lehetőség). Éppen ezért van elengedhetetlenül szükség arra, hogy az egyes jelentős társadalmi szférák és intézmények teremtsenek itthon is lehetőséget (sőt ösztönözzék és bátorítsák!) a kisebbségi nyelv kommunikációs funkciójának minél szélesebb ívű használatára. Azonban számos jel utal arra, hogy mindez nem történik meg önmagától, hiszen napjainkban azt figyelhetjük meg,

hogy még a legcsekélyebb sikerek is felfokozott politikai küzdelmek eredményei. A hivatalos társadalmi dimenziókban anyanyelven lejátszódó kommunikáció hiányában vagy annak igencsak korlátozott helyzetében, az iskola a nyelvhasználat egyedüli és viszonylag szűksávú színterévé válik, s ez nem kedvez sem életerejének, sem tekintélyének, sem a többség általi megítélés pozitív irányultságának, sem pedig a politikai és ideológiai érdekek által diktált és a háttérből manipulált kedvezőtlen előítéletek semlegesítésének. Ha a család és más társadalmi intézmények – írja igen találóan Lesznyák Márta (1996, 222) – nem értékelik a nyelvet, és nem bátorítják használatát, az iskola elszigetelt helyé válik, ahol a nyelvet mesterségesen tartják életben.

Köztudott, hogy a romániai magyar nemzeti közösség számára a formális helyzetekben történő anyanyelvhasználat szinte teljes egészében az oktatás, a művelődés, a média és a vallás területén jut kifejezésre. A történeti visszapillantás arra utal, hogy hosszú távon ez a négy vetület (még a régi diktatórikus viszonyok közepette is, és olyan nyelvéltető tényezők hiányában, mint pl. a Duna tévé) viszonylag sikeresen élte a magyar nyelvet, biztosította a nyelvi készségek és kompetencia elfogadható szintű kifejlődését (mind az egyes egyének, mind az egész romániai nemzeti közösség síkján), táplálta az anyanyelvhez fűződő pozitív érzelmi viszonyulást és kötődést, meglehetősen jól ápolta a nyelv életképességét. Nem szabad azonban szem elől tévesztünk, hogy számos társadalmi szféra vonulatában az anyanyelvhasználat lehetősége igencsak korlátozott, vagy teljes mértékben hiányzik. E lehetőségek egyes elemi vetületeinek a politika terén való kiharcolása is roppant makacs akadályokba ütközik (gondoljunk itt csupán a kétnyelvű táblák vagy a történelem és a földrajz tanítási nyelve körüli vitákra). Ez pedig kedvezőtlenül befolyásolhatja nemcsak a kisebbségi nyelv fontosságának (rangjának) megítélését (mind az adott kisebbségi etnikai csoport, mind pedig a többségi nemzet részéről), de a nyelvi rendszer szerkezeti leépülését, kifejező erejének csökkenését is.

Természetesen, az anyanyelv használatának és életképességének összekapcsolódó kérdésében azzal is kell számolni, hogy egy régióban tömbökben élnek-e a nemzetiség tagjai (mert ebben az esetben a nyelvhasználat szférája jelentősen kitágul), vagy szórvány életkörülményekről van szó (amikor is a nyelv használata csupán az említett négy alapvető dimenzióban konkretizálódik), azaz viszonylag homogén vagy heterogén nyelvközeggel állunk-e szemben, illetve az etnikai kisebbség nyelvének környezeti erőssége van-e túlsúlyban, vagy a többségi nyelv beszédkörnyezeti hatása dominál. Nem nehéz arra következtetni, hogy a kisebbségi nyelv életképességét befolyásoló kedvező vagy éppenséggel veszélyeztető hatások mértéke szorosan összefügg a domináló nyelv beszédkörnyezeti hatásával, illetve az adott nyelvközeg jellegével. Sajnos, hogy a nyelvi életképesség tekintetében e kedvezőtlen helyzeteken szinte lehetetlen pozitív irányban változtatni.

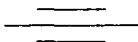
Végezetül elmondhatjuk, hogy kisebbségi körülmények között, kiegyensúlyozatlan etnikai és lingvisztikai erőviszonyok közepette, a beszédtevékenységben egy második nyelv szinte mindennapos használatának (voltaképpen a kisebbségi kétnyelvűség) feltételei mellett, a romániai magyarság anyanyelvi életképességének az ideható tényezőcsoportok céltudatos befolyásolása révén és a lehathatósabb (politikai, jogi, társadalmi kulturális, pedagógiai stb.) eszközökkel történő biztosítása eleve szükségesnek mutatkozik.

A kisebbségi nyelv potenciális erejének adekvát szinten való tartása elengedhetetlen feltételét képezi (akár az egyének, akár a nemzeti ösztökösség viszonylatában) nemcsak a nyelv túlélésének és továbbfejlődésének, hanem következzszerűen, a kisebbségi kultúra megmaradásának és további kibontakozásának, a kisebbségi tudatból, valamint a többségi nyelv hivatalos jellegéből s magasabb piaci értékéből táplálkozó nyelvi alacsonyabbrendűségi érzés ellensúlyozásának, végső soron az etnikai és kulturális identitástudat biztosításának.

IRODALOM

- Baker, C., (1993): *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*, Multilingual Matters, Clevedon.
Bourdieu, P., (1980): *La distinction*, Edition de Minuit, Paris.

- Cummins, J., (1979): *Bilingualism and educational development in anglophone and minority francophone groups in Canada*, Interchange, 9, 40–51 o.
- Giles, H., Bourhis, R.X., Taylor, D.M., (1977): *Toward a theory of language in ethnic group relations*, in: Giles, H., (edit.), *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, Academic Press, New York.
- Lesznyák Márta, (1996): *Kétnyelvűség és kétnyelvű oktatás*, Magyar Pedagógia, 3. szám.
- Péntek János, (1997): *A magyar nyelv státusa a kolozsvári egyetemen*, Korunk, 4. szám.
- Skutnabb-Kangas, T., (1988): *Multilingualism and the Education of Minority Children*, in: Skutnabb-Kangas, T. és Cummins, J. (szerk.): *Minority Education: From Shame to Struggle*, Multilingual Matters, Clevedon.

DR. TÓTH ISTVÁN vendégoktató
Lomonoszov Állami Egyetem
Moszkva

A Nemzeti Alaptanterv és a kiejtés tanítása

– JAVASLATOK, MEGJEGYZÉSEK, TANÁCSOK –

Jelen dolgozatomban arról adok körképet, hogy a kiejtés tanításának ügyét miképpen szolgálja, illetőleg segíti elő korunk mind híresebbé váló talányos (= rejtélyes, titokzatos, érthetetlen) olvasmánya, a Nemzeti Alaptanterv (= NAT).

Szándékaim szerint – ezt az alcím is előlegzi – nemcsak tanulmányoztam és véleményeztem „a Magyar Köztársaságnak a közoktatásról szól alapidokumentumát”-t (1), hanem össze is gyűjtöttem az észrevételeimet. Ezeket ajánlom most a helyi tantervet készítő kollégáim szíves figyelmébe; természetesen a tantárgyi programokat szerkesztők éppúgy felhasználhatják, mint azok a tanító- és tanártársaim, akik még/már nem szánják rá magukat a fent megnevezett dokumentumok összeállítására, illetőleg megírására.

A pontosításul közölt kiegészítő címbe három kulcsszót vettem fel a Magyar nyelv értelmező szótárának III–IV., VI kötetei alapján (2):

- a) *javaslat* (Indítvány, tanácsadás, valamely jónak tartott dolog ajánlása.),
 - b) *megjegyzés* (Valamivel kapcsolatban tett rövid észrevétel.),
 - c) *észrevétel* (Célszerűnek tartott eljárás közlése, útbaigazítás valamely tennivalóra nézve.).
- Ez az írásom tehát észrevételek rögzítésén túl tanácsadással és útbaigazítással is foglalkozik.

A magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusán (Szombathely, 1983. augusztus 23–26.) *Nyelvi változások – nyelvi norma* című előadásában Szathmári István ezeket mondta: „(...) Meglehetősen sok irányú és erősen terjedő változásnak vagyunk a tanúi a kiejtés, a beszéd, ha tetszik: a hangos stílus területén: az egyes hangok elmosódó és egybemosódó képzése (csak zárójelben jegyzem meg: a középiskolások, a pedagógusjelöltek kiejtési versenyén és a rádióban jelentkezők beszédében az *s*, *sz*, *z* pöszén hangzik az esetek 30–40, néha nagyobb százalékában); egyes hangok, sőt szótagok elnyelése; hosszú magán- és mássalhangzók részleges vagy teljes megrövidítése; a szavak utolsó szótagját felkapó, éneklő beszédmód; a szöveg helytelen: a hangsúlyt, hanglejtést, szünetet nem mai szabályainak megfelelő, gyakran egyénieskedő vagy monotonitást szülő tagolása stb. (...)” (3)

A jelzett kongresszuson Szathmári professzor úr azoknak a kiejtéséről szólt – szólhatott –, akik még az 1978-as tanterv hatásai, következményei előtt jelentek meg kiejtési versenyen, illetőleg a rádióban. Vajon mit mondana ma, közel 20 évvel azután, hogy tantervben tételesen rögzített feladatok, követelmények és módszertani alapelvek szerint tanítottuk a kiejtéstechnikát, csiszoltuk a diákok beszédkul-